

Michael Löwy

Rosa Luxemburg och den nationella frågan¹

År 1893 var Rosa Luxemburg med och grundade konungadömet Polens socialdemokratiska parti SDKP med ett marxistiskt och internationalistiskt program, och i opposition till Polska socialistpartiet PPS som kämpade för ett självständigt Polen.

Luxemburg och hennes kamrater anklagade med visst berättigande PPS för att vara ett socialpatriotiskt parti. SDKP tog starkt avstånd från parollen om oberoende för Polen och betonade tvärtemot de nära banden mellan den ryska och den polska arbetarklassen och deras gemensamma öde. De menade att "Konungadömet Polen" — den del av Polen som tillhörde tsarväldet — borde eftersträva autonomi, inte oberoende, inom ramen för en framtida demokratisk rysk republik.

År 1896 representerade Luxemburg SDKP på den andra Internationalens kongress. De ståndpunkter hon förde fram där utvecklade hon i en senare artikel:² Polens frigörelse är lika utopisk som Tjeckoslovakiens, Irlands eller Alsace-Lorraines. Arbetarklassens enande kamp ska inte ersättas av "en rad fruktlösa nationella strider".

Den teoretiska grunden för Luxemburgs ståndpunkt var den forskning hon bedrev för sin doktorsavhandling, "Polens industriella utveckling".³ Den bärande tanken i det arbetet är att Polen från ekonomisk utgångspunkt redan var integrerat i Ryssland. Polens industriella tillväxt skedde tack vare de ryska marknaderna. Följaktligen kunde den polska ekonomin inte längre existera isolerad från den ryska ekonomin.

Det var den polska adeln som ville ha polskt oberoende. Den industriella utvecklingen hade underminerat basen för dess strävan. Varken den polska borgarklassen, vars ekonomiska framtid berodde av den ryska ekonomin, eller det polska proletariatet, vars historiska intresse var en revolutionär allians med det ryska proletariatet, var nationalistiska. Det var bara småborgerligheten och de förkapitalistiska skikten som fortfarande hyste den utopiska drömmen om ett enat, oberoende Polen.

I det avseendet såg Rosa Luxemburg sin bok som den polska motsvarigheten till Lenins *Kapitalismens utveckling i Ryssland*,⁴ som vände sig mot de ryska populisternas utopiska och bakåtsträvande politik.

Hennes mest kontroversiella arbete om den nationella frågan var en rad artiklar från 1908-09 som publicerades under titeln "Den nationella frågan och autonomi" i det polska socialdemokratiska partiets tidning. (Partiet hade nu bytt namn till SDKPiL, sedan en litauisk marxistisk grupp gått med.) Lenin var bland dem som kritiserade dessa artiklar.

De viktigaste — och mest omdiskuterade — tankarna i artiklarna var följande:

¹ Utdrag ur essän "The Marxist Debate on Self-Determination", först publicerad på franska 1974 som en introduktion till en antologi med klassiska marxistiska texter om nationella frågor. Åter publicerad i *Fatherland or Mother Earth? Essays on the National Question*, London 1998: Pluto Press, s. 30ff. Svensk översättning: [Marxismen och den nationella frågan](#) (publ. i tidskriften *Fjärde Internationalen*)

² Rosa Luxemburg, "The Polish question at the international congress in London" (1896), i *The National Question*, ed. Horace B. Davis, New York 1976: Monthly Review Press, s. 57ff.

³ Rosa Luxemburg, *The Industrial Development of Poland* (1898), New York 1977: Campaigner Publications.

⁴ V.I. Lenin, "The Development of Capitalism in Russia" (1899) i *Collected Works*, vol.3, Moskva 1960-70: Progress Publishers. Delvis övers. i *Valda verk i tio band*, 1, Fram/Progress 1980, s. 450-481, på marxistarkivet: [Kapitalismens utveckling i Ryssland](#)

1. Rätten till självbestämmande är en abstrakt och metafysisk rätt av samma slag som ”rätten till arbete” hos 1800-talsutopisterna eller som den skrattretande ”rätten för alla att äta från guldfat”, vilken utropades av författaren Tjernysjevskij.

2. Att stödja varje nations rätt till avskiljande innebär i själva verket att stödja den borgerliga nationalismen. Nationen existerar inte som en enhetlig och homogen enhet. Varje klass inom nationen har motstridiga intressen och ”rättigheter”.

3. Oberoende för små nationer i allmänhet och för Polen i synnerhet är utopisk ur ekonomisk synpunkt och dömd av historiens lagar. För Luxemburg fanns det bara ett undantag från den regeln: de balkanska nationerna inom det turkiska väldet (greker, serber, bulgarer, armenier). Dessa nationer hade nått en grad av ekonomisk, social och kulturell utveckling som var överlägsen den i Turkiet, ett dött imperium vars tyngd kvävde de andra. Efter ett grekiskt nationellt uppror på Kreta 1896 började Luxemburg — i kontrast mot Marx åsikter vid tiden för Krimkriget — hävda att det turkiska väldet inte kunde överleva. Dess upplösning i nationella stater var nödvändigt för det historiska framsteget.

Som stöd för sina åsikter om att de små nationerna inte hade någon framtid, använde Luxemburg Engels artiklar om ”de historielösa nationerna”. (Men hon angav Marx som författaren — att det i själva verket var Engels blev fastlagt först 1913, då man fann dittills opublicerade brev mellan Marx och Engels.)

Hon använde särskilt en artikel från januari 1849 om den ungerska kampen, och citerade ett stycke om ”reliker av en nation som obarmhärtigt trampas ned av historiens gång”.⁵ Hon insåg att Engels hade fel om sydslaverna, men hon ansåg att hans metod var korrekt. Hon hyllade hans ”nyktra realism, så främmande för all sentimentalitet” liksom hans förakt för ”nationernas ’metafysiska’ rättigheter”.⁶

Luxemburg var som bekant en av de få ledarna i den andra Internationalen som inte dukade under för den stora våg av socialpatriotism som vällde över Europa vid krigets inledning. Hon fängslades av tyska myndigheter för sin propaganda för internationalismen och mot militarismen. I fängelset skrev hon och smugglade ut sin berömda Junius-pamflett. I den texten antar Luxemburg i viss mån principen om självbestämmande: ”Den internationella socialismen erkänner rätten till oavhängighet och likvärdighet för fria nationer.”⁷

För henne kunde emellertid inte detta självbestämmande utövas inom ramen för existerande kapitalistiska stater, särskilt inte i kolonialistiska stater. Hur kan man tala om ett ”fritt val” i förhållande till imperialistiska stater som Frankrike, Turkiet eller Tsarrysland? I imperialismens tidsålder är kampen för det ”nationella intresset” en mystifikation inte bara i förhållande till de stora kolonialmakterna utan också för de små nationer som endast utgör ”schackpjäser i stormakternas imperialistiska spel”.⁸

Luxemburgs teorier om den nationella frågan utvecklades mellan 1893 och 1917. De har fyra grundläggande teoretiska, metodologiska och politiska fel:

1. Särskilt före 1914 intog hon en ekonomistisk syn på frågan: Polen är ekonomiskt beroende av Ryssland och kan därför inte bli politiskt oberoende. Det är ett argument som inte tar hänsyn till

⁵ Friedrich Engels, ”The Magyar struggle” (1849) i Marx/Engels, *Collected Works*, vol.8, New York 1975: International Publishers, s. 234.

⁶ Rosa Luxemburg, ”The national question and autonomy” (1908-09), i *The National Question*, s. 115, 118.

⁷ Rosa Luxemburg, [Socialdemokratins kris](#), Gidlunds 1971, s. 136.xxx

⁸ Ibid, s. 178.

att varje politisk situation har sina specifika särdrag. Denna determinism är särskilt slående i hennes doktorsavhandling och i hennes tidiga arbeten om den polska frågan. Polens industriella utveckling är knuten till den ryska marknaden, och kommer ”med den historiska nödvändighetens järnstyrka” (ett uttryck som Luxemburg ofta använde vid den tiden tillsammans med ett annat liknande: ”naturlagarnas oundviklighet”) att å ena sidan göra Polens oberoende till en utopi och å andra sidan ena de ryska och polska proletärerna.

Ett typiskt exempel på detta likställande av politik och ekonomi finns i en artikel om socialpatriotism från 1902. Hon betonade där att den ekonomiska tendensen i Polen — ”och därför” den politiska tendensen — gick i riktning mot enhet med Ryssland. Ordvändningen ”och därför” uttryckte att hon såg processerna som så likställda att hon inte ens behövde bevisa det utan bara kunde ta det för givet.⁹

Den typen av argument började emellertid försvinna i takt med att Luxemburg alltmer lyckades undvika den ekonomistiska fällan. Det skedde särskilt efter 1914, då hon i Junius-pamfletten myntade begreppet ”socialism eller barbari”. Det innebar ett grundläggande teoretiskt brott med Kautskys ekonomiska fatalism. Hennes argument om den nationella frågan i Junius-pamfletten var i huvudsak politiska, och grundade sig inte på några mekaniska förutsägelser.

2. För Luxemburg var nationen i huvudsak ett kulturellt fenomen. Det tenderar återigen att tona ned den politiska nivån, som inte bara kan likställas med ekonomi eller ideologi, och vars konkreta form är den självständiga nationalstaten (eller kampen för att upprätta den). Därför var Luxemburg för att avskaffa nationellt förtryck och tillåta ”fri kulturell utveckling” samtidigt som hon vägrade stödja separatism eller rätten till politiskt oberoende. Hon förstod inte att just förnekandet av rätten att bilda en oberoende nationalstat är en av de viktigaste formerna för nationellt förtryck.

3. Luxemburg såg bara de nationella befrielseörelserna som anakronistiska, småborgerliga och reaktionära. Hon förstod inte deras revolutionära potential mot tsarismen (eller senare, i ett annat sammanhang, mot imperialismen och kolonialismen). Med andra ord förstod hon inte den komplicerade och motsägelsefulla dialektiken i dessa nationalistiska rörelserns dubbla natur. När det gällde Ryssland, underskattade hon i allmänhet den revolutionära roll som arbetarklassens allierade kunde spela. Det gällde bönderna likväl som de förtryckta nationerna. Hon såg den ryska revolutionen enbart som en arbetarrevolution och inte, vilket Lenin gjorde, som en revolution under arbetarnas ledning.¹⁰

4. Hon kunde inte förstå att nationell frigörelse för förtryckta nationer inte bara är ett krav från den ”utopiska”, ”reaktionära” och ”förkapitalistiska” småborgerligheten. Hon såg inte att det också var ett krav från massorna i deras helhet, även proletariatet. Därför insåg hon inte heller att det ryska proletariatet måste erkänna nationernas rätt till självbestämmande som ett oavvisligt villkor i dess solidaritet med proletariatet i de förtryckta nationerna.

Vad var källan till dessa misstag, inkonsekvenser och tillkortakommanden? Det vore fel att tro att de logiskt hängde ihop med Luxemburgs metod (utom när det gällde ekonomismen före 1914) eller med hennes övriga politiska ståndpunkter om exempelvis demokrati och parti. I själva verket var Luxemburg inte ensam om de här teorierna om den nationella frågan. Hon delade dem med de andra ledarna i SDKPiL, även med dem som likt Dzerzjinskij stödde bolsjevikerna. Det troligaste är att Luxemburgs ensidiga ståndpunkt i sista hand var en ideologisk biprodukt av den

⁹ Rosa Luxemburg, ”Sozial-patriotische Programakrobatik” i *Internazionalismus und Klassenkampf*, Neuwied 1971.

¹⁰ Se Georg Lukács, [Kommentar till Rosa Luxemburgs kritik av ryska revolutionen](#), *Historia och klassmedvetande*, Cavefors 1968, s. 353ff.

ständiga, intensiva och bittra ideologiska kamp som SDKPiL förde mot PPS.¹¹

Skillnaden mellan Lenin och Luxemburg var därför i viss mån, åtminstone när det gällde Polen, ett resultat av de skilda utgångspunkterna för å ena sidan de ryska internationalisterna som kämpade för att besegra storrysk chauvinism och å andra sidan de polska internationalisterna som bekämpade den polska socialpatriotismen. Lenin tycktes vid ett tillfälle erkänna att det fanns en viss ”arbetsfördelning” mellan ryska och polska marxister i denna fråga. Hans främsta kritik av Luxemburg var att hon försökte generalisera utifrån Polens speciella historiska situation, och därigenom förvägrade inte bara Polen utan också alla andra små förtryckta nationer rätten till oberoende.

Det finns emellertid en artikel där Luxemburg angrep frågan på ett sätt som liknade Lenins. Det är hennes inledning från 1905 till samlingen ”Den polska frågan och den socialistiska rörelsen”. I den essän gjorde Luxemburg en noggrann skillnad mellan varje nations oomstridda rätt till oberoende — vilken ”härrör direkt ur socialismens mest grundläggande principer” och som hon därför erkände — och önskvärdheten av oberoende för Polen — vilket hon förnekade.

Det är också en av de få texter där hon erkände de nationella känslornas betydelse, djup och till och med berättigande, även om hon behandlade dem som ett rent ”kulturellt” fenomen. Hon betonade att nationellt förtryck är ”det mest outhärdliga barbariska förtryck” som bara kan leda till ”förbittrat fanatiskt uppror”.¹² Det arbetet tillsammans med vissa stycken i Junius-pamfletten visar att Luxemburg var alltför realistisk, i ordets revolutionära betydelse, för att fastna i en metafysisk och rigid logik.

Översättning: Maria Sundvall

¹¹ Se V.I. Lenin, [Om nationernas självbestämmanderätt](#) (1914), i *Valda verk i tio band*, 5, s. 187: ”Det är helt begripligt, att kampen mot Polens nationalistiskt förblindade småbourgeoisi förmått de socialdemokratiska polackerna att med särskilt (ibland kanske lite överdrivet) nit 'ta till i överkant.”

¹² Rosa Luxemburg, ”Förord till antologin ‘Den polska nationella frågan och den socialistiska rörelsen’” (1905), i *The National Question*, s. 72, 96.